

Je náš důchodový systém dlouhodobě udržitelný?

■ **Text: Ing. Jiří Horecký, Ph.D., MBA,**
prezident APSS ČR
doc. Ing. Ladislav Průša, CSc.,
výzkumný pracovník, ředitel VÚPSV
v letech 2001–2017

V souvislosti s demografickým vývojem se dlouhodobě ve všech evropských státech věnuje pozornost otázce dlouhodobé udržitelnosti důchodového systému. Touto problematikou se zabývá mimo jiné i Společná strategie modernizace sociální ochrany. Jaká je situace v ČR?

Výdaje na důchody tvoří největší podíl výdajů na sociální zabezpečení i v naší zemi. Od r. 2000 se jejich objem zvýšil více než 2,5krát (z 181,9 mld. Kč v r. 2000 na 460,5 mld. Kč v r. 2019), jejich podíl

na HDP se dlouhodobě pohybuje na úrovni přibližně 8 %, výjimku tvoří pouze krizové období let 2009–2013, kdy hodnota tohoto ukazatele byla o více než 1,5 p. b. vyšší (viz graf č. 1).

Největší objem výdajů je dlouhodobě vynakládán na starobní důchody, v r. 2019 to bylo více než 83 %.

Všechny důchody jsou od r. 1993 financovány z pojistného na důchodové pojištění, které platí každý zaměstnanec ze svého hrubého příjmu, zaměstnavatel z objemu vyplacených mezd a OSVČ ze svého vyměřovacího základu. Vybrané příspěvky na důchodové pojištění od ekonomicky aktivních obyvatel jsou přitom používány na úhradu výdajů na důchody stávající generace důchodců; v tomto směru je v důchodovém systému uplatňován princip intergenerační so-

lidarity. V dlouhodobém časovém horizontu je však objem vybraného pojistného nižší, než jsou zákonem definované výše důchodů, je proto zřejmé, že dalším zdrojem pro financování důchodů jsou i jiné daňové příjmy státního rozpočtu. Porovnání vývoje rozdílu mezi příjmy systému důchodového pojištění z pojistného na důchodové pojištění a výdaji na vyplácené důchody v letech 1993–2018 je zřejmé z grafu č. 2.

Na nárůstu výdajů na důchody se dominantním způsobem podílejí valorizační úpravy důchodů, které jsou realizovány každoročně v závislosti na růstu indexu životních nákladů, vč. vlivu tzv. směny generací¹, růst počtu příjemců důchodů (vč. změn v jejich struktuře) ovlivnil vývoj výdajů na důchody přibližně z 10 % (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2: Vývoj počtu vyplácených důchodů v letech 2000–2019

rok	důchod (v tis.)							celkem
	starobní	invalidní			vdovský	vdovecký	sirotčí	
		III. ^{1/}	II. ^{2/}	I.				
2000	1 919	382	155	-	619	79	57	3 211
2005	1 985	389	189	-	600	89	54	3 306
2010	2 306	248	57	170	587	96	48	3 512
2015	2 445	199	71	165	564	99	44	3 588
2016	2 465	194	74	168	560	100	42	3 603
2017	2 476	189	76	170	554	100	40	3 605
2018	2 485	183	77	173	549	100	40	3 606
2019	2 491	177	78	175	544	100	39	3 604

pozn.:

1/ do r. 2009 plně invalidní důchody

2/ do r. 2009 částečně invalidní důchody

Zdroj:

Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech. Praha: MPSV, 2019.

Informace o vyplácených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2019. Praha: MPSV, 2020.

¹ viz ANDĚL, A. Vliv směny generací na vývoj průměrné výše důchodu, mzdy a příjmu na hlavu v domácnostech nepracujících důchodců a v domácnostech ekonomicky aktivních v ČSSR. Praha: ČSVÚPSV, 1983.

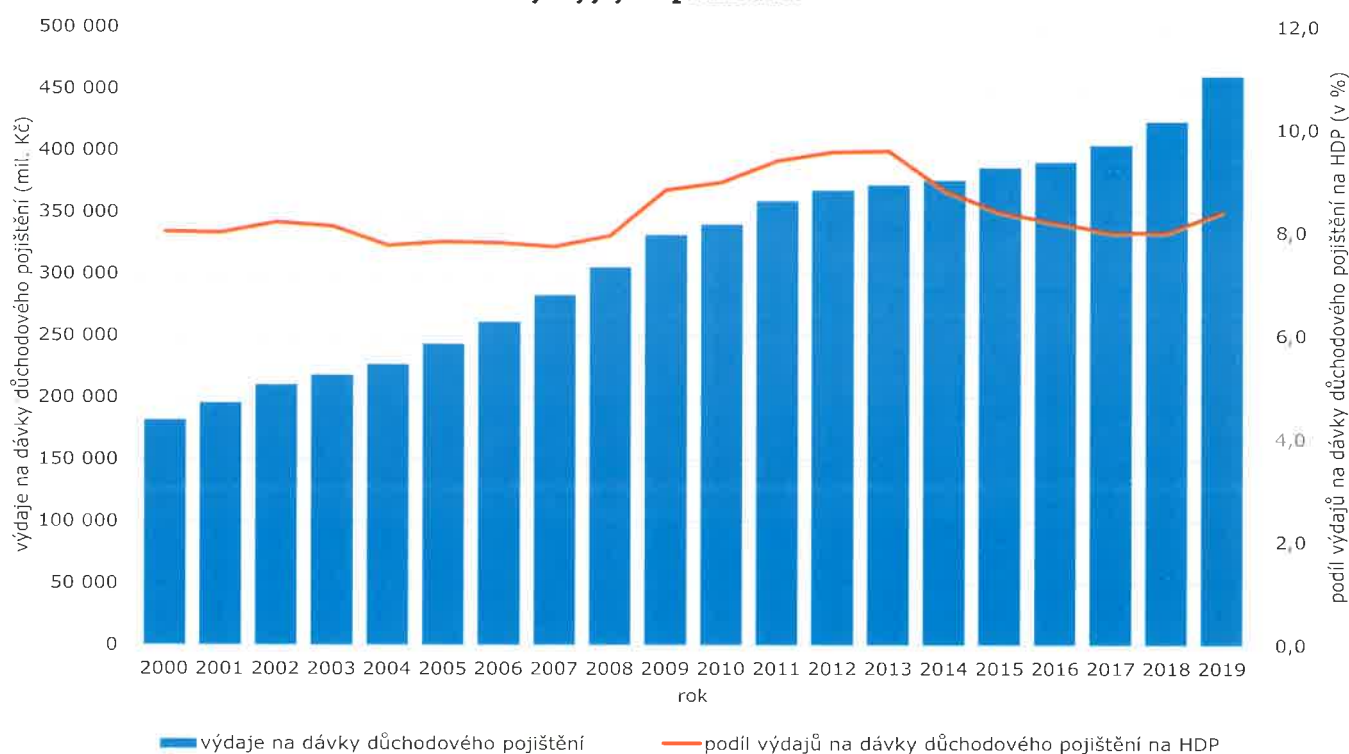
² Viz <https://www.mfcr.cz/cs/soukromy-sektor/soukrome-penzijni-systemy/iii-pilir-doplnekove-penzijni-sporeni-a-p/vyvoj-penzijniho-pripojeni/2019/zakladni-ukazatele-vyvoje-penzijniho-pri-36775>

³ Podle orientačních propočtů lze odhadovat, že člověk, který si založil svoje penzijní připojištění již při jeho založení v r. 1994 a platil si příspěvek vždy v maximální výši, do které stát poskytuje podporu, má v současné době naspořeno cca 625 tis. Kč. V případě, že by letos začal čerpat penzi v pravidelných měsíčních splátkách, činila by její průměrná výše cca 3 255 Kč v závislosti na nastavení parametrů pojistného plánu daného fondu, tj. cca 20 % příjmu důchodce.

⁴ Viz Národní akční plán podporujícího pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017. Praha: MPSV, 2012. http://www.mpsv.cz/files/clanky/14540/NAP_2013-2017_070114.pdf.

Graf č. 1

Vývoj výdajů na dávky důchodového pojištění a vývoj jejich podílu na HDP

Zdroj:

- Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech. Praha: MPSV, 2019.
- Informace o vyplacených dávkách v resortu MPSV ČR v prosinci 2019. Praha: MPSV, 2020.
- Vlastní propočty.

V letech 2000–2019 vzrostla průměrná výše starobního důchodu více než 2,1 krát, v r. 2019 dosáhla úrovně 12 840 Kč, jeho výše v relaci k úrovni průměrné čisté mzdy se však ve stejném období snížila o cca 7 procentních bodů.

Výrazně v hodnoceném období vzrostla diferenciaci ve výši starobních důchodů. Zatímco v r. 2000 činil podíl minimálního starobního důchodu na průměrné výši starobního důchodu necelých 35 %, v r. 2018 to bylo již pouze 28 %. Díky výraznému zvýšení pevné složky důchodu v r. 2019 tento podíl vzrostl na 31,5 % (podrobněji viz graf č. 3).

Růst této diferenciaci se projevil i ve vývoji rozložení vyplácených starobních důchodů podle výše důchodu v kvantilovém vyjádření (viz graf č. 4).

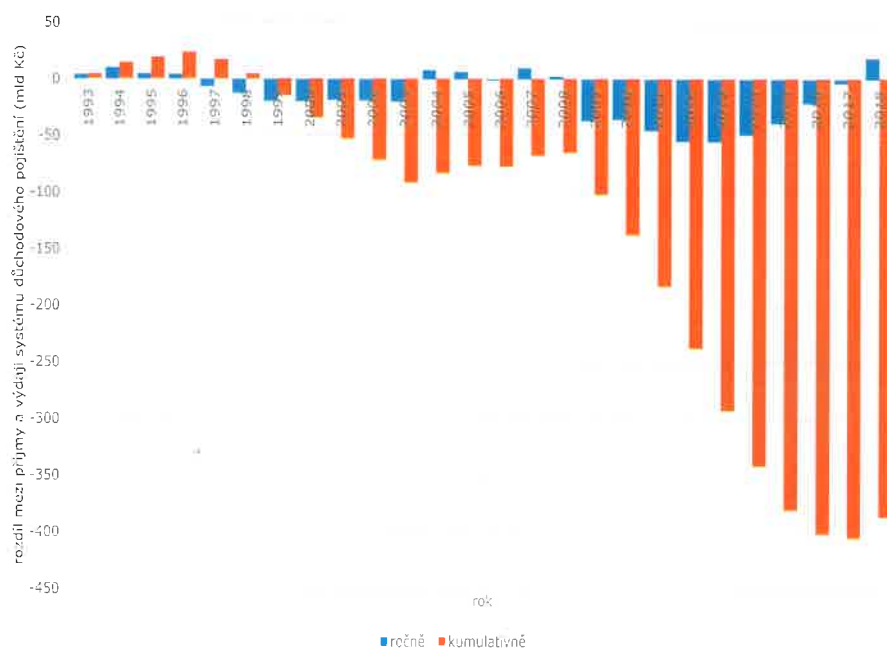
Je zřejmé, že růst této diferenciaci se projevuje i v tom, že řada příjemců starobních důchodů je pro krytí svých životních nákladů odkázána i na dávky ze systému státní sociální podpory (příspěvek na bydlení) a pomoci v hmotné nouzi (doplatek na bydlení, příspěvek na živobytí).

Přestože výše starobních důchodů dlouhodobě roste, jejich podíl na výši průměrné mzdy se dlouhodobě snižuje, od r. 2000 klesla o více než 6 p. b. (viz graf č. 5).

Vedle příjmu ze základního systému důchodového pojištění mohou příjemcové

Graf č. 2

Vývoj rozdílu mezi příjmy z pojistného na důchodové pojištění a výdaji systému důchodového pojištění

Zdroj:

Zpráva o stavu důchodového systému České republiky a o jeho předpokládaném vývoji se zřetelem na demografickou situaci České republiky a na očekávaný populační a ekonomický vývoj. Praha: MPSV, 2019.

◀◀◀ 27

úroveň seniorů ovlivnit rovněž příjmy ze systému doplňkového důchodového spoření (dříve penzijní připojištění se státním příspěvkem). Do tohoto systému je v současné době zapojeno více než 4,4 mil. osob, průměrná výše příspěvku účastníka však k 30. září 2019 činila pouze 712 Kč měsíčně.² Počet osob, kterým je v současné době z tohoto systému penze vyplácena, není znám (nesleduje ho ani statistika Ministerstva financí, ani statistika Asociace penzijních společností ČR), lze však vyslovit domněnku, že většina osob, která již penzi čerpá, si nechala vyplatit jednorázově celý naspořený obnos.³ Z tohoto pohledu proto v současné době doplňkové důchodové spoření neplní svoji původní roli.

Souhrnně je nutno konstatovat, že důchodový systém by měl ponechat každému občanovi co nejširší prostor pro individuální volbu způsobu jeho odchodu do důchodu a neměl by vytvářet podněty k předčasnému opuštění trhu práce ani bariéry pro ekonomickou aktivitu seniorů. Uvolnění regulace výdělečné činnosti v souběhu s pobíráním důchodu v uplynulém období vedlo k hojněmu masovému využívání tohoto institutu.

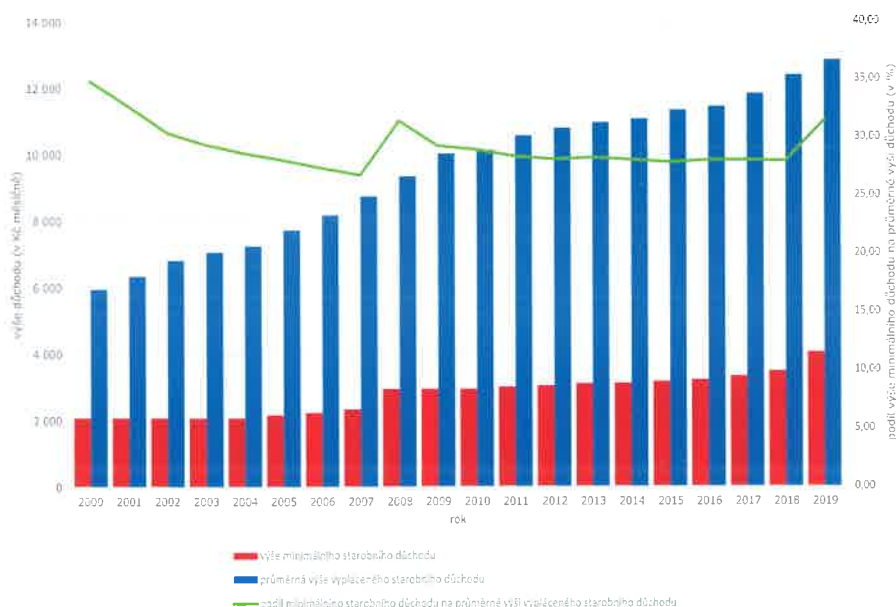
Z údajů výběrového šetření pracovních sil, jehož součástí bylo i zjišťování údajů o pracujících seniorech, vyplývá, že v prvních třech čtvrtletích 2012 pracovalo v národním hospodářství v průměru 230 tis. osob, které pobíraly důchod. Převažující část z nich – 150 tis. – tvořili senioři pobírající starobní důchod, 80 tis. pracujících osob byli příjemci invalidních důchodů všech tří stupňů. Z údajů ze sčítání lidu, domů a bytů z roku 2011 vyplývá, že v době provádění sčítání vykonávalo ekonomickou aktivitu 86 170 pracujících seniorů ve věku 65 a více let.⁴

Tato skutečnost je mj. důsledkem přenesení části odpovědnosti za zabezpečení ve stáří ze státu na jedince a odpovědného přístupu jedince za vlastní zabezpečení, neboť redukce při výpočtu důchodu (např. při odchodu do starobního důchodu v r. 2020 je osobní vyměřovací základ vyšší než 15 328 Kč redukován na 26 % a osobní vyměřovací základ vyšší než 139 340 Kč není při výpočtu starobního důchodu zohledňován) a nízká motivace k přesluhování (zvýšení procentní sazby důchodu o 1,5 % za každých 90 dnů výdělečné činnosti po dosažení důchodového věku bez pobírání důchodu) přímo vybízí každého k tomu, aby při dosažení důchodového věku okamžitě požádal o přiznání starobního důchodu a současně pokračoval ve vlastní ekonomické aktivitě.

Pokud tedy hledáme odpověď na otázku uvedenou v názvu příspěvku, je zřejmé, že díky průběžnému systému financování

Graf č. 3

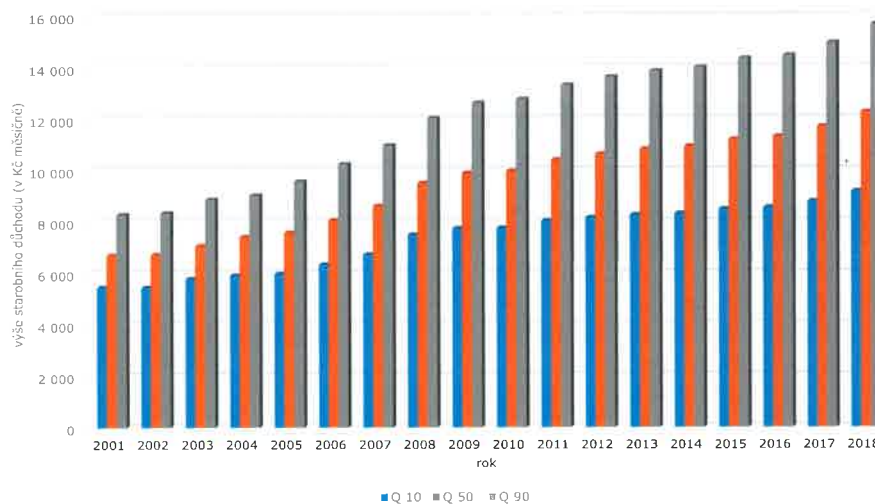
Vývoj průměrné výše vypláceného starobního důchodu, výše minimálního důchodu a vývoj jejich podílu v letech 2000–2019

Zdroj: Vlastní zpracování.

Graf č. 4

Rozložení souboru vyplácených starobních důchodů podle výše důchodu v kvantilovém vyjádření

Zdroj:

- Statistická ročenka z oblasti důchodového pojištění 2018. Praha: ČSSZ, 2019. ISBN 978-80-87039-54-0.
- Vlastní zpracování.

důchodů je náš důchodový systém dlouhodobě udržitelný, vzhledem k očekávaným demografickým tendencím se však výše průměrného starobního důchodu v relaci k průměrné mzdě bude dále snižovat. Je totiž zřejmé, že vyšší důchodu lze navýšit pouze dvěma způsoby – buď zvýšením sazeb pojistného na důchodové pojištění (což je velmi problematické, neboť by došlo ke zvýšení celkové daňové zátěže a z ní vyplývajících snížení konkurenceschopnosti), nebo zvýšením věkové hranice pro vznik nároku na starobní důchod (což se

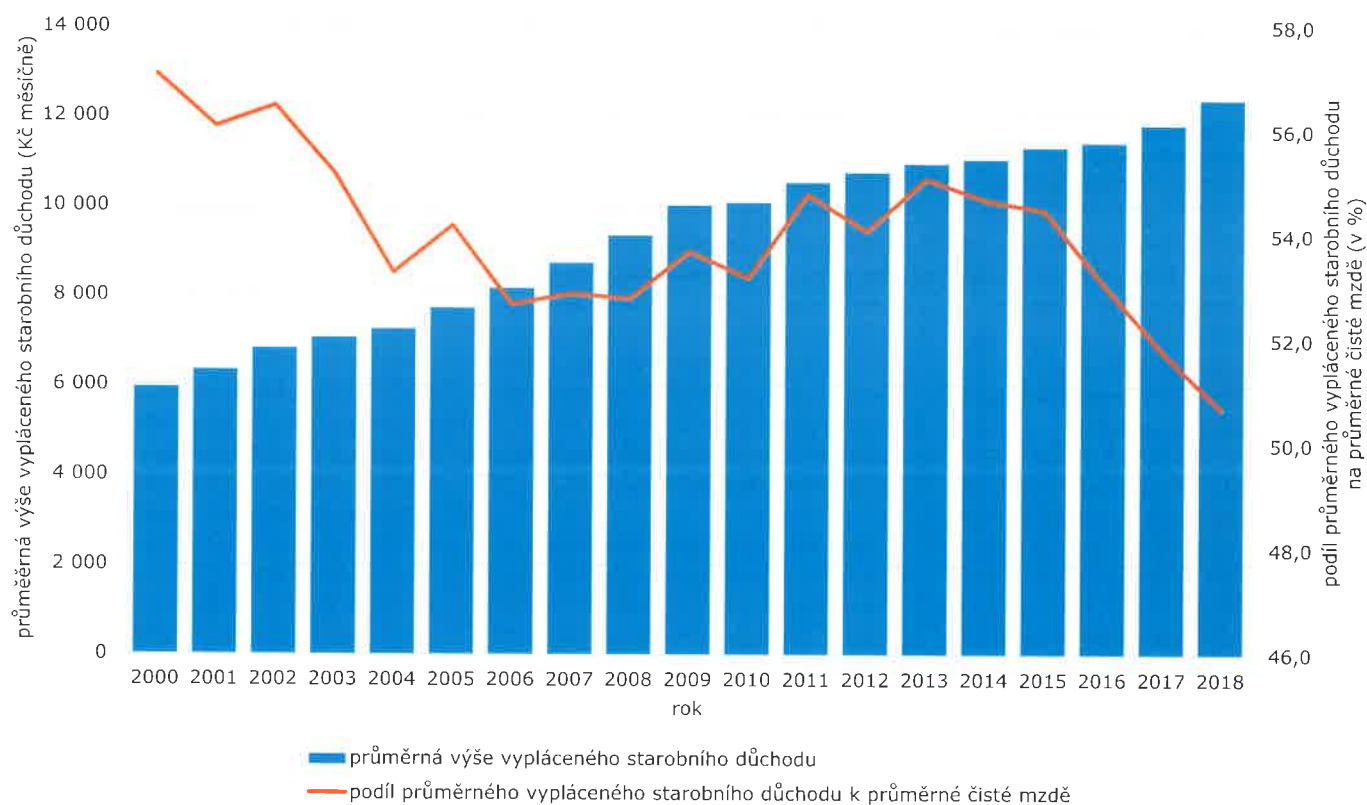
může projevit zvýšením úrovně nezaměstnanosti nebo pracovní neschopnosti, popř. růstem počtu přiznávaných invalidních důchodů).

Přes tyto skutečnosti však lze na makroúrovni identifikovat některé možnosti, které by vedly buď ke snížení objemu výdajů na vyplácené důchody, popř. ke zvýšení celkového objemu příjmů z pojistného na důchodové pojištění.

Po celé sledované období se výrazně zvyšuje počet osob, které odcházejí do důchodu před dovršením věkové hranice

Graf č. 5

Vývoj podílu průměrného vypláceného starobního důchodu na průměrné čisté mzdě

Zdroj:

Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v České republice ve vývojových řadách a grafech. Praha: MPSV, 2019.

pro vznik nároku na starobní důchod, během celého sledovaného období se jejich počet zvýšil více než 3,6 krát, v r. 2019 činil podíl příjemců pobírajících předčasný starobní důchod na celkovém počtu vyplácených starobních důchodů 26,6 % a byl o více než 17 p. b. vyšší než v r. 2010 (viz graf č. 6).

Je zřejmé, že ke zvýšení příjmů systému důchodového pojištění by přispělo krácení možnosti odejít do předčasného starobního důchodu ze současných pěti let před dosažením věkové hranice pro vznik nároku na starobní důchod na dva roky tak, jako tomu bylo před začátkem ekonomické krize. Omezení možnosti předčasného odchodu do starobního důchodu by současně mohlo částečně přispět ke zlepšení situace na trhu práce. Nelze předpokládat, že v období, kdy je v ČR nejnižší úroveň nezaměstnanosti v Evropě by lidé místo do předčasného starobního důchodu byli evidováni jako nezaměstnaní na úřadech práce a pobírali podporu v nezaměstnanosti.

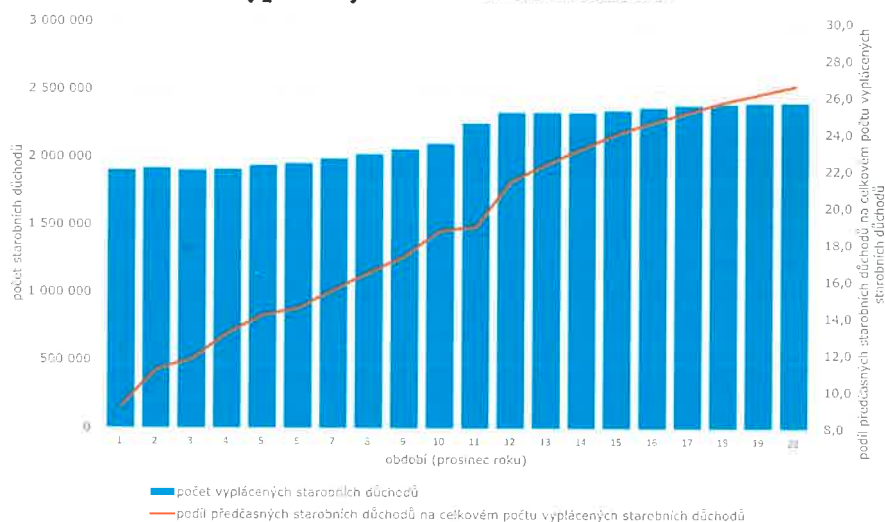
Ke zvýšení příjmů systému důchodového pojištění by rovněž přispěla koncepční úprava odměňování osob pečujících o děti nebo o seniory a handicapované osoby. Již v současné době je podle zákona č. 359/1995 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění, považována odmě-

na pěstouna za příjem ze závislé činnosti pro účely jak daňových zákonů, tak i pro účely pojistného na sociální a zdravotní pojištění. Pokud by stejný princip byl uplatněn i při odměňování osob pečujících o děti nebo o seniory a handicapované osoby, došlo by rovněž ke zvýšení úrovně

starobních důchodů pečujících osob (tedy zpravidla žen), neboť jim by se doba poskytování péče pro účely důchodů hodnotila nikoli jako náhradní doba tak, jako je tomu dnes, ale jako doba ekonomické aktivity. Ale to je již jiný problém, o kterém podrobněji někdy příště.

Graf č. 6

Vývoj podílu předčasných starobních důchodů na celkovém počtu vyplácených starobních důchodů

Zdroj:

- Důchodci v ČR v časové řadě, [online], dostupné z: https://www.cssz.cz/web/cz/duchodova-statistika#section_0.
- Vlastní zpracování.